

SÕNAPERE – TUGEV TUUMIKPERE VÕI KOHANEMISRASKUSTES KÄRGPERE?

**Silvi Vare. Eesti keele sõnapered I–II. Tänapäeva eesti keele sõnava-
ra struktuurianalüüs. Tallinn: Eesti
Keele Sihtasutus, 2012. 1170 + 1247
lk.**

Sõnaraamatud on kultuurkeele olulisi tunnuseid. Eri tüüpi sõnaraamatute olemasolu peegeldab keele elujõudu. Enamik sõnaraamatuid on pikaajalise kollektiivse töö vilid ja nende tegemine alab materjali kogumisest. Sellised on

eesti murrete sõnaraamat, seletussõnaraamat, vana kirjakeele sõnaraamat, etümoloogiline sõnaraamat. Selline sõnavarakogu võib olla ka ühe inimese suurtöö ja neid tuntaksegi enamasti autori nime järgi: Wiedemanni sõnaraamat, Saareste sõnaraamat, Mägiste sõnaraamat. Teist tüüpi sõnaraamatud toetuvad juba olemas olevale materjalikogule, esitades ja rühmitades kasutada olevat korpust mingite sisuliste või vormiliste tunnuste järgi. Tuntuim

seda tüüpi sõnaraamat on õigekeelsus-sõnaraamat, aga EKI sõnakogude baasil on tehtud ka sünonüümide sõnastik, antonüümide sõnastik, fraseoloogia-sõnastik, vormisõnastik. Sellesse ritta on nüüd lisandunud Silvi Vare koostatud „Eesti keele sõnapered”.

Perekonnapilt

Sõnavara süstematiseerimist ja rühmitamist hõlbustab, et põhisõnavarakogud (ÕS, EKSS) on kasutatavad elektrooniliselt. Tänapäeva tehnoloogia võimaldab olemasolevaid elektroonilisi sõnaraamatuid pöörata. Pöördsõnaraamatud on tuletuse uurijale väärtuslik materjalikogu, sest annavad korruga kätte kõik sama liitega tuletatud sõnad ja sama põhiosaga liitsõnad. Sõnaperede sõnaraamat toob lugeja kasutusse teise vajaliku korpuse: annab korruga kätte kõik samast tüvest moodustatud tuletised ja liitsõnad. Seejuures on liitsõnad süstematiseeritud kõigi moodustusosade järgi: nii kuulub näiteks *allmaaraudteejaam* viide sõnaperesse. Autor annab sissejuhatuses teada, et sõnaperesid on ligi 9000, analüüsitud sõnu 120 000, pere-liikmeid 203 600. Mitmeperesõnad on kasvatanud sõnaraamatu mahu kahekõiteliseks ja ligi 2500-leheküljeliseks, aga selline esitus pakub nii keeleõppijale kui ka sõnamoodustuse uurijale väärtuslikku materjali. Sõnamoodustus on eesti keeles nii oluline valdkond, et selle süsteemi ehitust ja funktsioneerimist tundmata heaks eesti keele oskajaks ei saa. Nagu autor raamatu sissejuhatuses kirjutab, moodustavad kompleksed sõnad – tuletised ja liitsõnad – eesti põhisõnavarast üle 90 protsendi. Väga ebakindla ja ümardatud liigituse järgi on neist umbes kolmandik tuletised ja kaks kolmandikku liitsõnad. Palju kindlamalt neid liigitada ei saagi, sest märkimisväärne osa komplekssetest sõnadest koosneb kolmest vahetust moodustajast ja on siis moodustatud ühe-

korruga nii liitmise kui ka tuletamise teel, nagu *tähelepanelik*, *heasüdamlik*, *pikajuukseline* või *kahekorruseline*.

Sõnaperede raamat ei ole ainult süstematiseeritud sõnavarakogu. See esitab ka komplekssete sõnade morfoloogilise analüüsi, näidates tuletiste ja liitsõnade vahetuid moodustajaid ja peegeldades edasimoodustuse hierarhilist, kuni seitsmeastmelist süsteemi. Paberile trükituna on selline peasõna alla koondatud „perekonnaportree” üsna kirju ja raskesti hõlmatav, eriti suurte perede puhul, kuhu võib kuuluda mitusada või isegi üle tuhande liikme, nagu näiteks *töö* ja *maa* (kummaski sõnaraamatu kodulehe järgi 1400 liiget). Süstemaatilise uurimistöö jaoks sobib kindlasti paremini sõnaraamatu elektrooniline versioon, seevastu üldpildi eesti sõnade keerulistest ja mitmetahulistest seostest saab ainult paber-sõnaraamatut lehitsedes ja lugedes.

Töö, mida Silvi Vare sõnu moodustusstruktuuri järgi liigitades on teinud, ei ole olnud kerge. Autor on seadnud eesmärgiks „esitada olemasolevate sõnade vormiline ja sellega seotud sisuline liigendus, tuues esile nende osiste omavahelised suhted” (lk XXIII). Suures ulatuses on vormiline ja sisuline liigendus eesti sõnamoodustuses tööpoolest süsteemselt seotud ja selliste sõnade liigendamise pole probleeme. Sõnaraamatus tuleb aga leida põhjendatud kirjeldusviis ka selliste sõnade esitamiseks, mille puhul vormiline ja sisuline motiveeritus ei kattu või on mitmeti tõlgendatav. Sõnamoodustuse kirjeldamine on samaaegselt nii grammatika kui ka sõnavara kirjeldamine. Sõnad aga kipuvad aja jooksul kuju ja tähenduse poolest muutuma ning sõnamoodustuse kirjelduses põimuvad sünkroonia ja diakroonia rohkem kui ühelgi teisel keeletasandil.

Sõnasisesed morfeemiipiirid on mõnikord selged, teinekord ebaselged. Seetõttu võivad ka piirid sõna struk-

tuuritüüpide vahel, eriti lihtsõnade ja tuletiste vahel, olla ähmased. Seos võib olla tüvekuju põhjal aimatav, kuid selge tähendusese puudumine alussõna ja võimaliku tuletise vahel ei võimalda tuletist motiveerida näiteks sellistes sõnades nagu *kandma* ja *kannatama*; *valima*, *valdama* ja *valitsema*; *võim*, *võima* ja *võimlema*; *koda* ja *kodu*; *saama*, *saabuma* ja *saavutama*; *vedama* ja *veis*. Hulgaliselt on ka vastupidiseid näiteid: tähendusese on olemas, aga tüvekuju võib olla tundmatuseni muutunud, nagu sõnapaarides *küedema* ja *kütma*, *tõusma* ja *tõstma*, *pagema* ja *põgenema*, *põlema* ja *palav*, *vars* ja *varrukas*, *haru* ja *arenema*. Või kuidas esitada korrelaatsõnu, millel on sama alustüvi, aga mida morfoloogilise koostise järgi ei saa tõlgendada teineteise tuletistena, nagu *mõte* ja *mõtlemine*, *mälu* ja *mäletamine*, *kahtlema* ja *kahtlane*, *realism* ja *realist*?

Autor kirjeldab sõnaraamatu sisesejuhatuses põhjalikult liigendusega seostuvaid probleeme, aga lahendused ja eriti nende põhjendused on kohati selgelt sõnastamata, kohati küsitavad, kohati ebajärjekindlad. Mõõnan muidugi, et siin ei ole alati kindlaid ega ühe-seid, õigeid ega valesid lahendusi, vaid erinevad kirjeldusmeetodid.¹ Silvi Vare peab esmatähtsaks sõnadevahelise seose sisulist motiveeritust, mitte niivõrd morfeemkoostist, ta on pigem leksikoloog kui grammatikakirjeldaja. Nii eristab ta ka sõna koostismorfeeme pigem tähendusese kui vormitunnuste alusel. Tähenduse tõlgendamine on aga paratamatult subjektiivne, mistõttu vormitundliku lugeja vaatepunktist on perede kirjeldustes vastuolusid ja *ad hoc* lahendusi, mille all kannatab esitu-

¹ Diskussiooni eesti tuletusanalüüsi meetodi teemal vt nt R. Kasik, Sõnatuletus leksika ja grammatika vahel: *nd-* ja *ndus-*liitelised verbaalnoomenid. – Emakeele Seltsi aastaraamat 56. Tallinn: Emakeele Selts, 2011, lk 63–90; R. Kasik, Nulltuletus ja konversioon eesti keeles. – Keel ja Kirjandus 2012, nr 11, lk 793–806.

se süsteemsus. Õnneks on sõnahuvi- sel kasutada elektrooniline indeks, mis aitab tuvastada, millisesse perre mingi sõna on paigutatud, nii et siin kõne alla tulevad küsitavused ei kahanda oluliselt sõnaraamatu väärtust keelehuvi- lise, keeleõppija ja keeleuuri- jaoks. Küll aga suhtun osati kriitiliselt selle rakenduslikku väärtusesse näiteks keelekorpus- te märgendamiseks. Arvustuse maht võimaldab käsitleda valikuliselt vaid mõnda läbi kogu sõnaraamatu ulatuvat probleemi, illustreerides neid üsna juhuslikult valitud näidetega.

Pere ja muud sugulased

Pere peasõnaks ehk sõnaraamatu märksõnadeks on liigendamatud sõnad, teised pereliikmed on peasõnast moodustatud tuletised ja lihtsõnad, valikuliselt ka sõnaühendid, millest omakorda on moodustatud tuletisi ja lihtsõnu. Esime- ne probleemistik seostubki sellega, mida Silvi Vare peab liigendamatuks sõnaks. Sõna võib olla vormilt tuletisekujuline, nii et liide on adutav ja seostatav kindla sõnaliigiga, samas kui tüvi võib olla laenatud, deskriptiivne või tänapäeva keeles täiesti tundmatu, nagu verbides *kaklema*, *suplema*, *õmblema*; *manitsema*, *kiratsema*, *põrnitsema* või noome- nites *hubane*, *rebane*, *vaene*, *inimene*, *inetu*, *ontlik*. Unikaaltüvelisi, kuigi tuletisekujulisi sõnu ei ole liigendatud, need esitatakse peasõnana, seevastu lihtsõna- kujulistest sõnades on ka unikaaltüved eraldatud omaette moodustusosaks² (*sihver+plaat*, *piibe+leht*, *kabu+hirm*, *kibu+vits*, *kusla+puu*, *teng-el+pung*), kuigi mitte alati (*kadalipp*, *marakratt*). Osa unikaaltüvesid on esitatud ka iseseisva peasõnana (*liba*, *ulg*, *piibe*, *teng*), nii satuvad näiteks *liba=misi* ja *liba+hunt*, *ulgu+meri* ja *ulu+all* mõneti küsitavalt samasse sõnaperre.

² Näitesõnades kasutatakse sõnaraamatu tähistusi: + eraldab lihtsõna osi, = eraldab tüve ja tuletusliidet, - eraldab vaheliidet.

Problemaatiline on leksikaliseerunud tähendusega, kuid vormiliselt rohkem või vähem läbipaistvate tuletiste käsitus. Osati näivad need olevat rühmitatud sisulise, osati pigem vormilise motiveerituse järgi, aga põhimõtet on raske näha. *Kaev* ja *kaevama* on eri peasõnad, aga *homme* ja *homm=ik*, *kange* ja *kange=lane*, *kesi* 'viljatera kest' ja *kesi=ne* on sama sõnapere liikmed; *näima*, *nägema* ja *nägu* on kõik iseseisvad peasõnad, aga *nägu=s* ja *näo=tu* on sõna *nägu* tuletised; *looma*, *loodus*, *loom* : *looma*, *loom* : *loomu* on kõik iseseisvad peasõnad, aga *loo=d-e* on tuletis *looma*-verbist; *saama*, *saabuma* ja *saatma* on kõik iseseisvad peasõnad, aga *saat=us* on *saatma*-verbi tuletis; *koda* ja *kodu* on eraldi märksõnad, aga *koda=nik*, *kodan=lane* ja *kodanl=us* on tuletised *koda*-sõnast; *keema* ja *keevitama*, *laulma* ja *laulatama*, *käsi* ja *käsitama* on eraldi märksõnad, aga *kandma* ja *kanna=ta/ma*, *olema*, *ole=ne/ma* ja *ole=ta/ma* on tuletuslikult seotud; *maa* ja *maa=d=le/ma* kuuluvad samasse peresse, *võim* ja *võimlema* on eri märksõnad; *vedel* on eraldi märksõna, aga *vesi=nik* ja *veti=kas* on *vesi*-sõna tuletised; *lugema* ja *lugu* on eraldi märksõnad, samas *pes=u* (*aluspesu*, *voodipesu* jt) on *pesema*-verbi tuletis. Leksikaliseerunud käändevormid *peal*, *kõrval* ja *väljas* on iseseisvad märksõnad, aga *maha* on *maa* tuletis,³ *käsil* on *käsi* tuletis, samas *käes*, *kätte* ja *käest* lekseemidena üldse puuduvad (esinevad vaid ühendite koosseisus). Liitsõnade analüüs näib lähtuvat pelgalt vormist: *kade+kops*, *vedel+vorst*, *peni+koorem*, *tuli+uus* on esitatud mõlema moodustaja peres. Kas *koi+valgus* ja *koi+tõrje* või *paja+lapp* ja *pada+konn* on ikka põhjendatult sama sõnapere liikmed?

³ Noomenituletiste loetellu paigutatud grammatiseerunud ja leksikaliseerunud vormid esitatakse sõnaraamatus morfoloogilise analüüsita, analoogiliselt nulltuletistega, mistõttu nende moodustuslik staatus jääb ebamääraseks.

Teine probleem on seotud tüve häälikujuga. Kui suur peab olema tüvekuju muutus, et sisuliselt seotud sõnad kuuluksid eri sõnaperedesse? *Vähe* ja *väike*, *vesi* ja *vedel*, *pagema* ja *põgenema*, *tõusma* ja *tõstma*, *uim* ja *ujuma*, *oskama* ja *osav*, *unuma* ja *unarul* on eri perede peasõnad. Aga *jä=t/ma* on *jääma*-verbi tuletis, *alu=sta/ma* on *algama*-verbi tuletis, *jahva=ta/ma* on *jahu* tuletis; *palav* ja *põlema* on eri märksõnad, samas *pala=ng* on esitatud *põlema*-verbi tuletisena; *abi=sta/ma* ja *avi=ta/ma* kuuluvad mõlemad *abi*-sõna tuletiste hulka, aga *aitama* on eri peasõna; *tere=ta/ma* ja *tervi=ta/ma* kuuluvad eri sõnaperedesse, sest *tere* ja *terve* on esitatud eri peasõnadena. *Naal=da/ma*, *naja=ta/ma*, *nõja=ta/ma*, *nõjat=u/ma*, *nõja=s* kuuluvad peasõna *najal* tuletiste hulka, samas *nakitse/ma*, *näki=tse/ma* ja *noki=tse/ma* kuuluvad kõik eri peredesse. Kolmekäändelised määrõnad *all-alla-alt*, *sees-sisse-seest* jts on koondatud üheks peasõnaks, aga *ülal-üleval-ülalt-ülevalt* moodustab kahekäändelise (kuigi neljaliikmelise) peasõna, sellest lahutatud *üles* ja *üle* on eraldi märksõnad, *ülem*, *ülem=us*, *ülev* on aga loetud määrõnapere *ülal-üleval* tuletisteks. Nimisõna *kogu* ja määrõna *kokku-koos-koost* on eri peredes, *jae* (*jae+müük*, *jae+hind*) on aga *jagama*-verbi tuletis, kaassõna *jaoks* puudub sõnaraamatust hoopis; *taga-tagant-taha-takka* on üks neljavormiline peasõna, samasse perre kuuluvad ka nt *taa=nda/ma*, *taand+rida* jms, samas *taamal-taamale-taamalt* on esitatud omaette märksõnana. Kõik *ühe-*, *ühi-*, *üht-*tüvelised sõnad on peasõna *üks* peres, aga *kahtlema* ei kuulu sõnaperesse *kaks*, vaid on omaette peasõna. Sellest omakorda tuleneb edasimoodustuste erinev analüüs: *üht=lane*, aga *kahtla=ne*. Ka *esi*-tüvega seotud *esil-esile*, *eel*, *eemal-eemale-eemalt*, *edu*, *edasi*, *edev*, *esimene*, *ees-ette-eest* moodustavad igauks oma sõnapere, nii

on raske mõista, miks *esi=k, ett=ur, ee=nda/ma, ede=sta/ma, esi=ne/ma, esi=ta/ma, ete=nda/ma* on just kolmekäändelise määr sõnapere *ees-ette-eest* liikmed.

Perekonnaape probleem

See, missugune sõnapere liige on valitud peasõnaks, on problemaatiline mitmes rühmas. Nulltuletuse korral on kohati raske näha sisulist motivatsiooni, miks näiteks sõnapaarides *koguma* ja *kogu*, *kuluma* ja *kulu*, *tulvama* ja *tulv*, *grillima* ja *grill*, *juhtima* ja *juht* on peasõnaks verb, aga sõnapaarides *mõju* ja *mõjuma*, *luba* ja *lubama*, *mõõn* ja *mõõnama*, *usk* ja *uskuma* on peasõnaks noomen. Ka liiteasenduse korral on peasõna valiku kriteerium ähmane: *mälu* on peasõna, *mäle=ta/ma* selle tuletis, samas *mõtlemä* on peasõna, *mõt=e* aga selle tuletis. Kolmekäändelised määr sõnad on tähestikus kord illatiivikujulise (*kokku-koos-koost*), kord inessiivikujulise vormi järgi (*ees-ette-eest*). Hoopis raske on leida põhjendust juhtumele, kus peasõnaks on valitud liitega sõna, lihttüvi aga liigitatud selle tuletiseks. Nii on *küdemä* esitatud *kütma*-verbi (null?) tuletisena, samas *jät=ma* on *jääma*-verbist tuletatud; *sinine* on peasõna, *sinama* selle tuletis, *sina* omakorda *sinama*-verbi tuletis; samas aga nt *puna=ne* ja *punama* on mõlemad tuletised – selle pere peasõnaks on *puna*. Verbid *naima*, *nai=t/ma* ja *nait=u/ma* on esitatud liigendamata nimisõna *naine* tuletisena. Kuigi Vare näeb siin sisulist tuletussuunda (*naima* 'naiseks võtma'), siis korpusnäited osutavad kõigi kolme *nai*-tüvelise verbi avaramale, mõlemasoolisele kasutusele, mille kõrval substantiiv *naine* on tuletistele omaselt kitsamalt piiritletud tähendusega. Vrd:

„Pärast sai temast ettevõtte direktor, ning siis *nais* ta endale treialist mehe.” (AJA)

„Pealegi – *nainud* oma tütre sohiprintsiiga – sidunud oma suguvõsa nii kuninga omaga, võis vana Fostayn kindel olla, et tema rahulikku vanaduspõlve miski segama ei hakka.” (ILU)

Eesti keeles on hulk kinnistüvesid, millest moodustatakse nii tuletisi kui ka liitsõnu (vrd *argine* ja *argipäev*, *lihtne* ja *lihtlause*, *umbne* ja *umbtänav*, *väline* ja *välikohvik*, *naiivne* ja *naiivteooria* jne). Sõnaraamatus on sellised seotud tüved mõnikord esitatud omaette peasõnana (*argi-*, *ürg-*), teinekord on liigendamatuks peasõnaks võetud *ne*-tuletis (*lihtne*, *iidne*, *üldine*, *naiivne*), mõnikord on peasõnaks mõni leksikaliseerunud käändevorm (*keskel*, *väljas*, *umbe*, *võrra*). *ainu*-tüvelistest lekseemidest *ainu=ke*, *ainu=lt*, *ainu=line*, *aini=ti*, *ainu+võimalik* on liigendamata jäetud ja peasõnaks valitud *ainus*. Liitsõna järeloisena esinevad seotud tüvekujud on esitatud iseseisva peasõnana (*-võitu*, *-ohtu*, *-pära*) või vastava noomeni sõnaperes (*-karva*, *-värvi*, *-laadi*, *-moodi*). Moodustusosadeks peetakse nii sufikseid kui ka prefikseid, aga erinevalt sufiksitest on osa prefikseid esitatud iseseisva peasõnana (*auto-*, *bi-*, *re-*, *eks-*, *nano-*, *super-*), teised mitte (*anti-*, *de-*, *pre-*, *pro-*, *post-*). Ka sarnase kujuga deskriptiivtüvelisi tuletisi on analüüsitud erinevalt: *kolisema*, *solisema*, *sisisema*, *sihisema*, *sahisema*, *müdisema* on liigendamatud peasõnad, *kõl=ise/ma*, *til=ise/ma*, *sul=ise/ma*, *mul=ise/ma*, *klir=ise/ma*, *põr=ise/ma*, *vuh=ise/ma* aga *ise*-tuletised, sest tüved *kõll*, *till*, *sull*, *mull*, *klirr*, *põrr*, *vuh* on tunnistatud iseseisvaks peasõnaks; *turtsuma* on liigendamata peasõna, *mulks=u/ma* ja *surts=u/ma* aga tuletised; *höi=ka/ma* on tuletis, *huikama* aga liigendamata sõna; samast tüvest ja tähendusest hoolimata on nt *võbisema* ja *võbelema* eraldi peasõnad, samuti *plära* ja *plärisema*, *pilama* ja *pilkama*, *põruma* ja *põrkama*.

Kui omasõnade liigendamise ja rühmitamise loogikat võib üksiksõna tasemel enamasti mõista (kuigi mitte alati põhjendatult pidada), siis korduvate algus- või lõpuosadega kreeka ja ladina algupära võõrsõnade jagunemine lihtsõnadeks, liitsõnadeks ja tuletisteks jääb suures osas arusaamatuks. Näiteks *füsioloogia*, *füsiognoomia*, *psühholoogia*, *psühhopaatia*, *psühhiaatria*, *demokraatia*, *demograafia*, *geomeetria*, *geograafia*, *matemaatika*, *füüsika* on iseseisvad peasõnad ja moodustavad igaüks oma pere. Samas mõni võõrsõnalõpp või -algus on esitatud eri peasõnana (*-droom*, *-loogia*, *bio-*, *geo-*) ja vastava moodustusosaga lekseemid või osa neist analüüsitud liitsõnadeks (*auto+droom*, *zoo+loogia*, *bio+loogia*, *fraseo+loogia*, *geo+tropism*). Lõpuosa kaotanud lihttüvelised isikunimetused (*psühhopaat*, *psühholoog*, *zooloog*, *demokraat*, *geograaf*, *matemaatik*, *füüsik*) on esitatud pikemate, tegevusala tähistavate sõnade (null?)tuletistena. Samasuguse tähenduseseosega omaliitelistes sõnades on tuletussuund loogiline: liiteta isikunimetusest on tuletatud tegevusala nimetus (*skaut=lus*, *tõusik=lus*, *hulkur=lus*). Kolmas rühm korduvaid võõrsõnalõppe on analüüsitud tuletusliideteks ja samatüvelised võõrsõnad koondatud ühte peresse, aga raske on taibata, mille põhjal on üksteist asendavate lõpposadega sõnadest valitud (liigendamata jäetud) peasõna (*abituri=ent* on tuletatud *abituuriumist*, *korrekt=uur*, *korrekt=or*, *korrekt=iiv* on tuletatud *korrekteeerima*-verbist, aga *korrektne* on eraldi liigendamata peasõna; *oper=atsioon*, *oper=aator*, *operatiiv=ne* on tuletised *opereerima*-verbist; *real=ism*, *real=ist*, *real=iseeri/ma* aga liigendamata peasõna *reaalne* pereliikmed; *liter=aat* ja *liter=eeri/ma* on tuletised nimisõnast *litera*, *literatuur* aga eraldi peasõna.

Pereliikmete suhted

Sisulisele tõlgendusele toetuv vahetute moodustajate analüüs on osati ebatavaline, osati arusaamatu või nõrgalt põhjendatud, hoolimata raamatu sissejuhatuses esitatud selgitustest. Peaaegu igas rühmas kui kaheastmelises sõnaperes tekib küsimusi seoses morfeemipiiride ja peresisese hierarhiaga. Näiteks mõnikord on *da*-verb edasituletis *ne*-liitelisest verbist (*ida=ne/ma* > *idan=da/ma*, *lahe=ne/ma* > *lahen=da/ma*), mõnikord lihttüve *nda*-tuletis (*uue=ne/ma* ja *uue=nda/ma*, *para=ne/ma* ja *para=nda/ma*). Mõnikord on *u*-verb edasituletis *ta*-verbist (*lüli=ta/ma* > *lülit=u/ma*, *eri=ta/ma* > *erit=u/ma*), mõnikord lihttüve *tu*-tuletis (*riie=ta/ma* ja *riie=tu/ma*, *lahu=ta/ma* ja *lahu=tu/ma*). Mõnikord on *nd*-noomen tuletatud *nda*-verbist (*loe=nda/ma* > *loend*, *laie=nda/ma* > *laiend*), mõnikord vastupidi (*visa=nd* > *visanda/ma*, *kava=nd* > *kavanda/ma*), mõnikord aga on mõlemad esimese astme tuletised lihttüvest (*tihe=nd* ja *tihe=nda/ma*, *vasta=nd* ja *vasta=nda/ma*). Millal on tegemist lihttüve vokaalimuutusega (*elama* > *elu=sta/ma*, *elu=ne/ma*, *tege-ma* > *tegu=tse/ma*), millal aga edasituletisega deverbaalnoomenist (*jagama* > *jag=u* > *jagu=ne/ma*, *panema* > *pan=us* > *panus=ta/ma*)?

Küsitav on vaheliite mõiste ja eriti selle põhjendamatu avar tõlgendus. Erinevalt ees- ja järelliidetest ei seostu see ei sõnaliigi ega tähendusega, vaid üksnes tüve fonoloogilise kujuga. Autor aktsepteerib tuletistes väga ulatuslikke tüvemuutusi (nt *algama* > *alustama*, *jahu* > *jahvatama*), aga liitsõnades (ja kond-sõnades) eelistab näha vaheliidet (*kella-s+sepp*, *teng-el+pung*, *jao-s=kond*, *liikme-s+riik*). Vaheliiteks võidakse tõlgendada nii tuletüstüve muutusi (*koda-n=lane*, vrd *harit=lane*, *suud=le/ma*) kui ka ilmselgeid liiteosi

(küsi-t=lema, töö-st=us, maa-b=u/ma, loo-m=e, vrd ole=skle/ma, hõõru=ti, öö=bi/ma, ol=me). Vaheliite staatust ähmastab veelgi, et kord on see eraldatud tüvest, kord liitest (noomi-t=us, juur-d=le/ma, aga jaga=t-is, hari=d-us, loo=d-e). Võõrsõnade eespool kirjeldatud liigendussegadustele lisandub seotud esiosaga liitsõnade kahesugune tõlgendus: kord on tegemist o-lõpulise tüvega (hüdro+elektri+jaam), kord tüvemuutusega (raket-o+droom), mis erinevalt tuletustüve vokaalimuutustest (vrd oli=ja, nukru=tse/ma) eristatakse vaheliiteks. Kuna näiteks *tehnika* ja *tehnoloogia*, *psüühika* ja *psühholoogia* ei ole Vare tõlgenduse järgi omavahel tuletuslikult seotud, siis *psühho-* ja *tehn-*algulised liitsõnad on kord *loogia*-sõnade lühitüved (*psühho+analüüs*, *tehn+park*), kord *ika*-sõnade vaheliitega tüved (*psühh-o+diagnoos*, *psühh-o+draama*, *tehn-o+abi*, *tehn-o+hooldus*). Kui liitsõna esiosaks on tuletis (*magamis+tuba*, *kirjutus+laud*, *kaitse+ingel*, *välis+maa*), siis seostab Vare neist märkimisväärse osa hoopis tuletise alussõnaga ja tõlgendab tuletusliite samakujuliseks vaheliiteks (*küpset-us+pulber*, *korrald-us+toimkond*, *ist-e+koht*, *puhk-e+päev*, *pes-u+masin*, *kasv-u+tingimus*, *löö-k+laul*, *kolm-ik+närv*, *kinni-s+mõte*, *tuulis+pask* jne). Selliseid tuletusliitekujulisi vaheliiteid on paarkümmend ja nende mõttekust on raske tajuda. Kui tegemist on kinnistüvega, siis miks

seda ei tõlgendata tüvemuutuseks, nagu tuletiste analüüsis (*sõud-e+paat*, *puhk-e+päev*, vrd *suute=line*)? Kui liide on üksnes sõnaliigi tunnus ja tähenduserinevust alussõnaga ei ole, nagu *ne*-tuletiste või protsessi väljendavate deverbaalide puhul, siis mille põhjal on otsustatud, kas liitsõna esiosaks on alussõna või tuletis (vrd *tähis+taevas* ja *kinni-s+täht*, *elu+koht* ja *pes-u+kauss*)? Kui liitsõna tähendus on leksikaliseerunud, siis mille põhjal on tõlgendatud ühe moodustusosa tähendust (st miks *löö-k+laul* on „laul, mis lööb”, mitte näiteks „laul, mis mõjub löögina”)?

Hoolimata siin esitatud kriitilistest seisukohtadest pean sõnaraamatut väärtuslikuks ja üldjoontes õnnestunuks. Jah, mingis ulatuses on liigendused ebapiisavalt põhjendatud või vaieldavad, aga sõnaraamatus on analüüsitud üle saja tuhande sõna. Nii suure materjali ühtlustamine on kahtlemata olnud raske, kui ei ole aluseks võetud üht liigenduspõhimõtet, vaid iga sõna morfeemkoostist on kaalutud eraldi, just selle sõna võimalikest tähendusseostest lähtudes. Suuremad ebaõnnestumised seostuvad eelotsustega: üldpilt saanuks kahtlemata parem, kui autor oleks jätnud sõnaraamatust välja omaliiteta võõrsõnad ja loobunud vaheliite kategooriast.

REET KASIK